

Strećak sa nekropole Radimlja
kod Stoca, XV stoljeće

STOLAC

KULTURNO-POVIJESNI VODIČ

U G P A R T N E R S K A G R U P A S T O L A C 2 0 1 2

STOLAC

Zemljopisni položaj i veze

Općina Stolac nalazi se u jugoistočnom dijelu Hercegovine ili donjoj Hercegovini. Grad i općina Stolac smješteni su na putnom pravcu koji iz Bosne prema Jadranu i Dubrovniku prolazi kroz Hercegovinu, u slivnom području rijeke Bregave, lijeve pritoke rijeke Neretve, na raskrižju cesta

Mostar–Dubrovnik, Čapljina–Bileća i Čapljina–Trebinje.

Od Mostara je Stolac udaljen 33 km, od Sarajeva 170 km, a Dubrovnika 100 km. Najkraća veza Stoca prema moru jest preko visoravni Hrasna, Hutova i Graca do Neuma (50 km).

KULTURNO-POVIJESNI VODIČ

Klimatska obilježja

Klima je u stolačkom kraju mediteranska sa srednjom godišnjom temperaturom zraka iznad 7°C. Sunce u Stocu rekordno sja, približno kao i na jadranskom otoku Hvaru 2500 sati godišnje, što znači da je prosječna godišnja osunčanost 6,4 sati na dan.

Vodopad Provalija na Bregavi u Stocu

Rijeka Bregava

Vrelo plahovite i brjegovite rijeke Bregave nalazi se u selu Do, 3 km sjeveroistočno od Stoca, na nadmorskoj visini 120 m, ispod planine Hrgud (1110 m). Dužina toka Bregave iznosi 31 km. Njezino ušće u rijeku Neretvu nalazi se kod sela Klepaca u čapljinskoj općini na nadmorskoj visini 4,7 m.

Srednja zimska temperatura vode je 8-10°C, dok je ljetna 14-15°C. Malo je mjesta na rijeci Bregavi gdje se može kupati i plivati. Velika je razlika između maksimalnih temperatura zraka 38,8 stupnjeva uz rijeku Bregavu i maksimalne temperature vode od 18,8 stupnjeva.

Na ulazu u grad sa sjeverne strane, na Bregavi se nalazi nekoliko trošnih vodenica s kamenim žrvnjevima i stupe s drvenim čekićima, svjedoci prošloga vremena kada se na Bregavi mljelo brašno i sređivala vunena odjela za zimske dane, koja su pripremale stolačke tkalje.

Park prirode - Hutovo blato

Hutovo blato je smješteno u južnom dijelu Bosne i Hercegovine, na oko 5 km jugoistočno od Čapljine i dvadesetak km južno od Stoca. Ako želite posjetiti Park prirode Hutovo blato do njega možete doći magistralnim putem Mostar–Metković (skretanje za Karai tok) i putem Stolac–Neum (skretanje za Deransko jezero).

Površina parka je 7411 ha. Podijeljena je u dvije cjeline koje u novije vrijeme nemaju hidrografsku vezu. Jezera Hutova blata Deransko, Jelim i Svitavsko, su kriptodepresije. Gornje Hutovo ili Deransko jezero je još uvijek prirodna cjelina. Pored ovoga jezera koje je najveće u Gornjem Hutovu nalaze se još Škrka, Jelim, Drijen i jezero Orah.

Jezero su međusobno povezana rijekom Krupom koja se u Neretvu ulijeva kod Gabele. Prosječna dubina Krupe je 5 m, prosječna širina korita 15 m, a duljina toka 9 km. Krupa nema klasičan izvor, ona nastaje otjecanjem vode iz Deranskoga jezera. Površina Deranskoga jezera je 3,7 km², duljina 3,3 km, a maksimalna širina jezera je 2,4 km. Prosječna dubina ovoga jezera je 2 m.

Zbog svoga zemljopisnog položaja, Hutovo blato ima izražene mediteranske klimatske odlike, blage zime i duga topla ljeta. Najtopliji mjesec je srpanj sa srednjom temperaturom od 24°C, a najhladniji mjesec je siječanj sa srednjom temperaturom od 5,6°C. Hutovo blato proglašeno je Parkom prirode 1998. godine. U parku postoji izletnička zona, kafić/restoran i hotel.

Stolački stari grad Vidoška

Stoljeća jednoga grada

Grad Stolac i stolačko područje svojim mediteranskim ozračjem, dubokom plodnom zemljom, vodom, blagom klimom, osunčanim nebom i pitomim Dubravama između Stoca i Čapljine privlačili su ljude od davnih prapovijesnih vremena. Iliri, grčki trgovci, rimski veterani, istočno-gotske vojskovođe, slavenski župani, osmanski begovi, venecijanski plaćenici, austrougarski službenici te mnogi poklonici stolačkih vedrina i svježina uz rijeku Bregavu ostavili su ovdje svoje tragove: gomile i gradine, imena na kamenim pločama, oporuke za radoznale ljude koji će za njima doći.

Kad stignete u Stolac, iz bilo kojeg pravca, posebice nakon surovoga pejzaža s istoka, dočeka vas neuobičajeno zeleni-

lo, osvježi val vodenoga modrila, bijeli kameni zidovi, vedro nebo, vrela kamen, uredni vinogradi, divlji šipci, masline i drugo mediteransko raslinje. Pjesnici su domišljali uzrok stolačke ljepote u ljubavnom zagrljaju stolačkoga zaštitnika Hrguda i plahovite namiguše Bregave.

Stolac i stolački kraj kao ljudsko stanište postoji već petnaestak tisuća godina. Prvi poznati podatak za naziv Stolac pojavio se tek u 15. stoljeću (7. svibnja 1420.), te se do tada razvoj imena Stoca prati kroz nekoliko naziva za današnji grad Stolac ili gradske utvrde nastale u blizini današnjega grada Stoca.

Najstariji naziv koji je zabilježen za gradsku utvrdu nastalu na području današnjega grada, ili u njegovoj samoj blizini, jest *Daorsoi*, odnosno *Daorson*, ilirski grad u selu Ošanići povrh današnjega Stoca (IV.-III. stoljeće p. n. e.), zatim rimski municipij *Dilluntum*, pa *castrum Vidoskij* i *loco dicto Stolaz*, pa *Vidosich*, *Vidoški grad*, osmansko mjesto *Iliče* i *Istolče*, potom *Vidoška*, i konačno današnji naziv grada Stolac.

KULTURNO-POVIJESNI VODIČ

Paleolit

U paleolitskom razdoblju u stolačkom kraju, kada je trajao plodan razvoj kulture, bila su brojna naselja u pećinama ili na otvorenom prostoru. Iz toga razdoblja prvo poznato ljudsko stanište na ovom području je polupećina Badanj u kojoj je otkrivena gravura u stijeni s prikazom konja gledanog s desnog boka. Datirana je u 12500 godinu p. n. e.

Ovaj petroglif (slika na stijeni) je poslije francuskih, španjolskih i talijanskih, četvrto nalazište takve vrste u svijetu, odnosno najstariji spomenik paleolitske umjetnosti u jugoistočnoj Europi. Time se stolački kraj našao u okviru najpoznatijih događanja tadašnjeg svijeta te u užem smislu bio sastavni dio mediteranske kulture paleolitika.

Badanjska
gravura

STOLAC

Neolit

Preko mezolitika koji je u stolačkom kraju zastupljen sa značajnim nalazima, dolazi razdoblje neolitika, koje je u sklopu mediteranskoga razvoja predstavljeno kroz impresso kulturu starijeg neolita, zastupljenu naseljima neoličana i njihovom keramografijom, kada su zemljane posude bile tako ukrašavane da predstavljaju vrhunske domete onoga razdoblja. To potvrđuju nalazi danilske i hvarsko-lisičićke kulture u stolačkom kraju, gdje se na lokalitetu

Čairi nalazi značajno nalazište danilske kulture, proširene na istočnoj jadranskoj obali u tom vremenu.

Današnja stolačka gradska jezgra nastala je na neolitskom naselju Čairi na kojem se kasnije, u brončanom razdoblju, razvilo veliko naselje koje pripada mediteranskom kompleksu obilježenom impresso cardium keramikom.

KULTURNO-POVIJESNI VODIČ

Eneolit

Sustavna arheološka istraživanja eneolitika (bakarnog razdoblja) stolačkog kraja potvrdila su intenzivnu nastanjenost područja u vrijeme oko 2000. god. s.e., kada je ovdje razvijen tzv. jadranski tip ljubljanske kulture koja je u ukrašavanju zemljanih posuda postigla najveća umjetnička dostignuća. Od ovoga vremena stolački kraj je postao zemlja kamenih gomila-tumula i utvrđenih naselja na brdima - gradina. Kako je u stolačkom kraju i prije ovoga

razdoblja bila stvorena kulturna podloga, manifestacije kulture bile su najčešće izvanserijske vrijednosti, te predstavljaju ovaj kraj kao jedan od središta onovremenih, ali i kasnijih razdoblja na istočnoj jadranskoj obali, odnosno Dalmaciji. U tom razdoblju dominira dvojaki gradski tip naselja:

s fortifikacijama i bez fortifikacija. Na mjestu neolitskog naselja Čairi, nastalo je u brončanom razdoblju ljudsko stanište s kružnim zidom. Ovaj će lokalitet kasnije poslužiti kao nekropola antičkom gradu na lijevoj strani rijeke Bregave što svjedoči o kulturnom kontinuitetu pomenute lokacije.

Stolačka panorama

Željezno doba i ilirski helenizam

Poznata odrednica da su naselja željeznog doba prirodni nastavak naselja iz brončanog doba ima svoju iznimku u naselju Daorsoi budući da se ovaj utvrđeni ilirski grad nalazi na brdu Ošanići, relativno daleko, oko 3,5 km sjeverozapadno, od brončanodopskog naselja Čairi.

Bio je to glavni grad plemena Daorsi i najznačajni-

ji kulturni centar staroga vijeka u Hercegovini. To je naselje mediteranskog gradskog tipa s osnovnim elementima helenističke gradske civilizacije, odnosno “ilirskog helenizma”.

U skladu s migracijama u brončanom

razdoblju, Daorsi su, u potrazi za samozastitom, koristeći prirodne pogodnosti za obranu, izgradili sustav zemljanih i kamenih fortifikacija na Ošanićima. Značaj “bosanskohercegovačke Mikene” kako mnogi nazivaju Daorson naglašava

megalitski zid dugačak 60, a debeo 4 metra, sastavljen je od velikih trapezastih kamenih blokova, podignut u posljednjoj četvrtini 4. ili prvim desetljećima 3. stoljeća p. n. e.

Novčići s natpisom “Daorsoi” ili “Daorswi”

Kiklopske zidine
na Ošanićima
kod Stoca

(na aversu novčića nalazi se lik mladolikog vladara, a na reversu predstava trgovačkog broda, pronađeno ih je ukupno devet), skulpture, brojni ulomci fine grčke keramike te natpis "Pin(es)" na jednom brončanom šljemu svjedoče o visokom stupnju razvijenosti helenističke umjetnosti, o poznavanju i uporabi alfabeta te o povezanosti ovoga kraja sa zemljama Mediterana (srednja i južna Italija), posebno s Grčkom, kao i o onovremenim oblicima međusobne razmjene dobara.

Presudnu ulogu u razvoju Daorsa i stolačkoga kraja u helenističko doba imala je trgovina uz druge gospodarske djelatnosti (stočarstvo, poljoprivreda, obrtništvo). O tomu svjedoče pronađeni zlatarski i keramički predmeti, kao i svi pokretni i nepokretni nalazi kako na Gradini u

Ošanićima tako i na drugim lokalitetima u okolici.

Stolački kraj, tadašnji daorski teritorij, bio je periferni dio helenističkoga svijeta. Bez obzira na tu činjenicu, može se zaključiti da je razvoj kulture dosegao gotovo iste standarde kao i u drugim krajevima helenističke kulture, od Grčke i Male Azije do Albanije i južne Italije ili južne i srednje Dalmacije. Najbolja potpora toj

tvrdnji jest megalitski zid na Gradini u Ošanićima, jedan od najimpresivnijih obrambenih sustava helenističkoga doba na Sredozemlju.

U povezivanju stolačkoga kraja s drugim dijelovima helenističkoga svijeta odlučujuću ulogu odigrala je rijeka Neretva kao spona sredozemnoga područja s unutrašnjosti. Putevi prema Jadranu, srednjodalmatinskim otocima i drugim dijelovima

Sredozemlja išli su preko Dubrava do Tasovčića i Narone (Vid kod Metkovića) kao najvažnijega mjesta na donjoj Neretvi. Po materijalnim ostacima pronađenima na većini daorskih naselja primarnu je ulogu odigrala veza s južnom Italijom spomenutim smjerom preko Narone i grčke kolonije Issa na otoku Visu.

Te veze ilustriraju nalazi keramičkoga posuđa gnathia-tipa ili grčko-italskih amfora, ali i značajan broj primjeraka novca helenističkih vladara i gradova. S druge strane, daorski je teritorij, ne samo u helenističko doba, nego i ranije, bio tranzitno područje i prema unutrašnjosti čije su potrebe nedvojbeno utjecale na veliku važnost tog područja. Svi putevi prema unutrašnjosti išli su iz doline Neretve skrećući na zaravan Dubrave i dalje

preko Nevesinja i Bosne do panonskih predjela.

U etničkom smislu Daorsi su pripadali ilirskoj narodnosnoj skupini koja je nastanjivala područje od Ljubinja, Dabrice i Stoca do Mostara i Čapljine. Zbog njihove civilizacijske razine u helenističko doba, ali i zbog materijalnoga bogatstva zarađenog na trgovini i vezama s mediteranskim svijetom, Daorsi su bili na udaru pljačkaških pohoda susjednih ratobornih plemena što je kulminiralo razaranjem njihovih naselja. Nakon nekoliko bezuspješnih pokušaja osvajanja od plemenskog saveza Dalmata, Daorson je uništen 44.-43. godine p. n. e. nakon čega u gradu nije više nikada obnovljen život. Od uništenja Daorse nije spasilo savezništvo s Rimljanima nego je vjerojatno bilo uzrokom njihove propasti.

Antika

Prvo stoljeće nove ere obilježeno je snažnim prodorom rimske kulture koju u zaleđe provincije Dalmacije donose vojnici i kolonisti. To je bilo prilično dugo razdoblje mira i prosperiteta - Pax Romana. Dolaskom rimske vlasti u današnji stolački kraj život Daorsa potpuno je promijenjen od organizacije naselja do mnogih drugih sadržaja u okviru materijalne i duhovne kulture.

Većina daorskih gradinskih naselja napuštena je u skladu s običajem da se gradske naseobine premještaju s uzvisina u ravnice pa se nova rimska uprava organizira u Diluntumu, (današnjem gradu Stocu)

s nekropolom, mauzolejem, hramovima i mozaicima. Antički je Stolac nastao u 1. st. što se vidi iz natpisa "Tito Flavio Blodi filio Plasso patri..." na ka-

menom cippusu iz doba Flavijevaca nađenom u južnom dijelu grada.

Kasniji pronađeni natpisi svjedoče da je Stolac bio u to vrijeme postaja benefi-

cijara, tadašnjeg organa javne sigurnosti u rimskoj municipalnoj vlasti. Natpis "locus datus decreto decurionum" koji svjedoči da je tadašnjem mjestu dan status municipia također je od velike važnosti, kao i prometnice koje su od Salone, Narone,

Epidaurusa preko Dilluntuma povezivale Jadransku obalu s panonskom nizinom i Podunavljem. Municipij Dilluntum bio je vojničko i političko sre-

dište širega područja, kao i veliko raskrižje tadašnjih najznačajnijih komunikacija. Nalazio se u jugoistočnom dijelu današnjeg Stoca, ispod Vidoškog gra-

da na prostoru od katoličke crkve do rijeke Bregave. U administrativnoj podjeli carstva stolački kraj je ostao u provinciji Dalmaciji koja je obuhvaćala prostore koji od prapovijesti pripadaju mediteranskom kulturnom krugu.

30

Hora proljeća - mozaik iz stolačke terme, druga polovica III stoljeća

31

Hora jeseni - mozaik iz stolačke terme, druga polovica III stoljeća

Kasna antika

Ratnički prodori barbarskih naroda od početka 4. do 6. st. na teritoriju Rimskoga Carstva donijet će znatne promjene u postojećoj antičkoj kulturi. U arhitekturi kasnoantičkog Stoca važno mjesto zauzima rimski castrum na kojem će se kasnije razviti srednjovjekovna utvrda Vidoški grad. Stolački castrum imao je sva obilježja tadašnjih gradskih utvrda izgrađenih na temeljima helenističke tradicije. Utvrda se sastojala od zidina visokih 10 metara koje su okruživale grad flankiranim tornjevima, čiji način gradnje ukazuje na razdoblje druge polovice 4. st., u vrijeme Valentijana I. (364.-375.). Nakon podjele Rimskog Carstva 395. godine, na Istočno i Zapadno, područje današnjega Stoca našlo se u graničnom dijelu Zapadnog Rimskog Carstva.

Kanelirani stupovi sa Čaira

Srednji vijek

Rani srednji vijek, koji je bio ispunjen brojnim prijelomnim događajima, obilježen je dvjema fazama, starijom i mlađom. Starija faza označena je prodorom istočnih Gota na današnje stolačko područje. Od 489.-540. godine stolačko područje nalazilo se u sastavu države istočnih Gota. U zaključcima Drugoga salonitanskog sabora održanog 4. svibnja 533. Dilluntum se nalazio u okviru istočnogotskog prostora na području tadašnje biskupije Sarsenterum.

Nakon obaranja Ostrogotske države, u vrijeme Justinijana, ovaj je kraj s cijelom Dalmacijom pripojen ponovno Carstvu. Iz tog vremena neke od stolačkih kasnoantičkih utvrda bile su u sklopu Justinijanova limesa (Vidoški grad, Koštur grad i dr.). To je vrijeme u kojem se grade starokršćanske crkve u stolačkom kraju što ojačava tvrdnju ili pretpostavku da je stolački kraj pripadao jurisdikciji ranokršćanske biskupije Sarsenterum.

U starijoj fazi ranog srednjeg vijeka, u 5. stoljeću, opravdano se pretpostavlja da je sagrađena ranokršćanska bazilika na Rivinama. Bazilika na Rivinama prema dosadašnjim istraživanjima najistočnija je do sada otkrivena bazilika u istočnogotskom prostoru. Ranoslavensko razdoblje obilježeno je avarsko-slavenkom osvajanjima i razaranjima dalmatinskih gradova posebice razaranjem Salone 614., odnosno Narone 621. godine.

34 Nakon propasti Rimskog Carstva, u stolačkom kraju

ostao je živjeti veliki dio autohtonog življa nastalog tijekom antike iz domorodačkih ilirskih plemenskih zajednica i novopridošlog rimskog stanovništva, koji se u historiografiji tretiraju kao Romani. Elementi koji mogu biti sigurni pokazatelji rane nazočnosti Slavena u današnjem prostoru Stoca su nazivi Vidoštica (za rijeku Bregavu), Vidoštak, Vidovo polje. U isto vrijeme, ovi nazivi svjedoče o pokrštavanju i raširenom štovanju sv. Vida koje je obično nastavak štovanja kulta staroslavenskog boga Sventovida.

Grad Koštur, dvadesetak kilometra sjeveroistočno od Stoca, pokraj sela Dabrica, izgrađen je u srednjem vijeku na ostacima rimske granične utvrde. Konstantin Porfirogenet u svojim spisima navodi ga 948. godine pod imenom Dabriskik. Zidine grada

Pilastri oltarne pregrade na lokalitetu Crkvina - Rivine kod Stoca

STOLAC

Koštura debljine su 2 i visine 6 metara, duge su 210 i široke oko 50 metara. Bile su opasane sa šest velikih stražarskih kula koje su branile pristup gradu od iznenadnih napadača.

Malo je pronađenih objekata predromaničke umjetnosti na području BiH kakva je crkva na Vidoštaku kod sela Poprati nedaleko od Stoca. Kameni reljef Gospe s Isusom iz vidoštačke crkve iz 11. stoljeća je od najznačajnijih do sada poznatih primjera likovne umjetnosti ranog srednjeg vijeka na bosanskohercegovačkom tlu.

Pop Dukljanin u svom čuvenom Ljetopisu navodeći u Humskoj zemlji župe, pored Stona, Popova, Zažablja, Luke, Veljaka, Imote, Gorice, Vecenigea, i Debra, navodi i župu Dubrava koja je zauzimala prostor s lijeve strane rijeke Neretve do današnjeg grada Stoca.

Gospa s malim Isusom - Vidoštak kod Stoca

KULTURNO-POVIJESNI VODIČ

Romanika i gotika

Po vrijednosti kamenih nadgrobnih spomenika, stećaka, stolački kraj prednjači u odnosu na druga bosanskohercegovačka mjesta. Stećci nastaju na starohrvatskim ranosrednjovjekovnim nekropolama najkasnije u 12. stoljeću. Sa usponom feudalizma, odnosno opće moći onih koji su ih upotrebljavali kao nadgrobne spomenike, postaju sve ljepši, ukrašeniji, sa sve više natpisa, te s jasnim kršćanskim obilježjima. Najrašireniji naziv za srednjovjekovne nadgrobne spomenike jest stećak ali susrećemo i druge nazive: mramor, mramorje, grčka ploča, grčka groblja, kaur-ska groblja, ponegdje ih nazivaju usađenici. Klesari u natpisima na stećcima stećke nazivaju biljeg (bilig) ili kam. Iako ih neki povjesničari iz političkih

pobuda žele povezati uz bogumile, nigdje se u narodu u stolačkom kraju ne kaže bogumilski spomenik. Nekropola Radimlja (15.-16. st.) u Vidovu polju na putu Mostar - Stolac - Trebinje, 1 km zapadno od Stoca, najbogatija je i najljepša nekropola stećaka u BiH. Na Radimlji se nalaze 133 stećka, 60 kamenih sanduka, 37 ploča, 33 sarkofaga, te 3 stećka u obliku križa, od čega su 63 stećka ukrašena. Ukrasi su geometrijskog, apstraktnog i figurativnog karaktera: povijena lozica s listovima, tordirana traka, likovi ljudi i životinja, scene lova, plesa i turnira, lukovi i strijele, koplja, pravokutni štitovi s mačem, križevi, spiralno povijene loze s grozdovima. Posebnu odrednicu nekropoli daju likovi u stojećem stavu s uzdignutom rukom raširenog dlana u

Nekropola stećaka na Radimlji

znak dobrodošlice putniku namjerniku. Pet je stećaka ukrašeno natpisima pisanim bosančicom. Najpoznatiji majstori stećaka koji se spominju u tom razdoblju i koji su graditelji stećaka na Radimlji su Ratko Bratoivić, Miogost, i Bolašin Bogavčić.

Osim Radimlje najznačajnija nekropola u stolačkom kraju nalazi se u 17 km udaljenom selu Boljuni. To je po natpisima pisanim "bosančicom", najbogatija nekropola stećaka u Bosni i Hercegovini. U Boljunima se nalazi 269 stećaka koji su raspoređeni u dvije skupine. Najviše je sanduka 176, ploča 78, sljemenjaka 12 i 3 krstače s pločama. Ukrašena su 92 stećka ili 34% od ukupnoga broja. Ova nekropola, osim ukrasa i simbola, obiluje mnogobrojnim natpisima što ju svrstava među najznačajnije nekropole u BiH,

pa i šire. Originalni motivi na stećcima u Boljunima su: lav, stilizirane rozete, fantastične životinje u obliku guštera, žena s djetetom u naručju i kolo s predvodnikom koji jaše na jelenu. Mnogo je stećaka u stolačkom kraju u obliku križa, a mnogi imaju na sebi križeve i druge kršćanske simbole. Po broju natpisa na stećcima i bogatstvu ukrasa stolački kraj prednjači u odnosu na druge krajeve.

Identitet srednjovjekovnoga Stoca u prvome je redu bio vezan uz političku jedinicu koja se nazivala Humsko kneštvo ili Humska zemlja. Bila je to politička jedinica koja je stanoviti oblik samostalnosti čuvala od stoljeća ranoga srednjeg vijeka i zadržala ga sve do 14. st., do vremena kad je 1326. godine tadašnji bosanski ban Stjepan (II.) Kotromanić, nakon što je osvojio Humsku zemlju započeo njome vladati. Od tog je trenutka Humska zemlja vezana političkim okvirima uz bosanskoga vladara, bana ili kralja, što nije značilo i gubitak ranijega njezinog identiteta i autonomije.

46 Naselje pod imenom Stolac u Vidovu polju pisana vrela prvi put spominju tek 1420. godine, kada se tu dogodila pljačka u kojoj je nekim Dubrovčanima nanijeta šteta. Stolac je u 15. stoljeću bio okružen zimskim nastambama Vlaha, profe-

sionalnih stočara koji su svoju stočarsku djelatnost organizirali kroz kretanje između ljetnih i zimskih pašnjaka. Vlasi su se u ove krajeve počeli naseljavati tijekom 13. st. kao polunomadsko pučanstvo, a do

sredine 14. st. njihova su se zimska i ljetna boravišta posve ustalila jer su se tu razvili i neki oblici stalnih naselja, što se jasno vidi i u prvom turskom popisu (1475-1477).

Stolački stari grad Vidoška

Nekropola stećaka Boljuni

47 je utvrda nepravilnog šestokuta, koja se prostirala na površini od 3 hektara, opasana s 13 kamenih kula. Stari je grad Stolac smješten na brdu, čija se istočna padina prema stolačkom naselju Uzinovići naziva Križevac, zapadna padina prema dijelu grada Zagrad Šetnica, dok se sjeverna strana prema današnjem središtu gra-

da naziva Carinska strana. Stari grad je smješten na lijevoj obali Bregave, iznad današnjeg grada Stoca, odakle se pruža pogled na Vidovo polje, rijeku Bregavu i okolna brda: Komanje brdo na istoku, Ošaniće na

zapadu, Hrgud na sjeveru i uzvišenje Bačnik na jugu prema Hrasnu i Neumu. Na kraju srednjega vijeka političke se prilike u stolačkom kraju mijenjaju, u vrijeme otkrivanja novoga svijeta i početka novoga vi-

49 jeka, stolački kraj dolazi pod osmanske osvajače. Nastaje vrijeme neizvjesnosti preživljavanja, vrijeme zatiranja narodnih korijena na prostoru koji se od hercega Stjepana polovicom 15. st. počinje označavati novim pojmom i pod novim

imenom Hercegovina koji će vremenom prerasti u sinonim ne samo za ovo zemljopisno područje, nego i sinonim za naziv ovdašnjeg puka.

Sudačke stolice obitelji Miloradovića, XVI stoljeće

Bunar Neveš i kameno korito u Boljunima

Osmansko razdoblje

Okupacija i uspostava nove osmanske vlasti (u Stocu početkom 70-ih godina 15. st.) praćena radikalnom promjenom zatečenih posjedovnih odnosa rezultirala je temeljitim uništavanjem svih pisanih tragova ranijega stanja u obliku privatnih arhiva, odnosno arhiva institucija koje su na tome području funkcionirale prije turskoga osvajanja. U središtu Stoca, u vrijeme sultana Selima, oko 1519. godine, na ostacima srušenog kr-

šćanskog sakralnog objekta iz predosmanskog razdoblja, sagrađena je (careva, čaršijska) džamija. Pred džamijom se nalazi šadrvan sa osam česmi. Razdoblje osmanske dominacije, odnosno prodor Turaka i slom srednjovjekovnog bosanskog kraljevstva i države hercega Stjepana, te pretakanje u osmanski spahijsko-timarski feudalni sustav, snažno se reflektira na planu umjetnosti i kulture. Cijelo je to razdoblje

puno preplitanja orijenta, mediterana i autohtonog izraza.

Džamija Sefer-age Begovića u dvadeset kilometara udaljenom selu Dabrica s kraja 16. i početka 17. st. umjesto okruglog minareta ima četvrtast toranj romaničkog izraza, što vrijedi i za bivšu stolačku sahat-kulu. S druge strane, na pravoslavnoj crkvi sv. Petra i Pavla na Ošanićima, zadužbini feudalne obitelji Hrabrena Miloradovića, ispred koje je 1505. godine pokopan njezin ktitor vojvoda Radoslav Hrabren, pojavljuju se orijentalni elementi na ulaznim vratima, dok je zvonik tipično dalmatinski "napreslicu". Ne niječući stariju, autohtonu tradiciju, orijentalna arhitektura koegzistira, istina u detalju, s mediteranskim, posebno s dubrovačkim kulturnim elementima. Naselje Istolče na lijevoj obali Bregave na padinama Komanjeg brda i Križevca postupno, ali sigurno prerasta u kasabu i sjedište kadiluka (kraj 15. st.). Posjetivši grad 1664. godine, turski putopisac Evlija Čelebija piše: "To je (mjesto) središte kadiluka. Sa sve četiri strane opkoljeno je kršem. To je lijepa kasabica, ima džamiju, tri mesdžida, malo javno kupatilo (hamam), svratište (han), dvadeset dućana i do 280 pločom pokrivenih kuća

Grob rabina Moše Danona

koje imaju bašče, vinograde i svoje vode.” Nakon Karlovačkog mira (1699.) Vidoška je tvrđava proširena, te postaje jedna od najvećih utvrda u Hercegovini. Grad je imao 13 kula, snažne, 2 m debele, bedeme, te nekoliko stambenih i gospodarskih zgrada. Od 1761. godine do ukinuća kapetanija 1835., gradski kapetani su Rizvanbegovići. Za vrijeme vezirovanja najpoznatijeg Rizvanbegovića, čuvenog

Ali-paše (1833. - 1851.), hercegovačkog vezira, Hercegovina i grad Stolac doživljavaju značajan gospodarski procvat. Jedan neobičan događaj iz tog vremena osigurat će Stocu atribut drugog po važnosti hodočasničkog mjesta za Židove iz cijelog svijeta. Naime, na putu u Jeruzalem, u naselju Krajšina nadomak grada, umro je sarajevski rabin Moše Danon, gdje je, po njegovoj oporuci tu i pokopan 1830. godine.

Austrougarsko razdoblje

Nakon Hercegovačkog ustanka 1875.-1878. godine u kojem je Hrvate predvodio don Ivan Musić, 1878. godine, po mandatu Berlinskog kongresa Austro-Ugarska je zauzela BiH. Najžešći otpor austro-ugarskom zauzimanju BiH dogodio se upravo u stolačkom kraju.

Austrougarska nadogradnja u okviru srednjovjekovne Vidoške tvrđave obavljena je 1888. godine od bijelog bračkog krečnjaka. Tih godina gradi se i više stražarskih kula

po okolnim brdima iznad grada, škola (1880.-1884.), banke, zgrada kotarskog ureda, prvi bazen u Hercegovini. Grad Stolac dobiva ambulantu 1880., te ljekarnu 1882. godine. U razdoblju od 1892. do 1897. godine u južnom dijelu grada sagrađena je bolnica za koštano-zglobna oboljenja. Grad je 1908. dobio vodovod.

Pravoslavna crkva u Stocu sagrađena je 1870. godine. Crkva ima zvonik s rozetom koju okružuju reljefi šestokrake zvijezde pored koje su naknadno uklesani križevi. Katolička crkva sv. Ilije Proroka, sagrađena je pod nadzorom arhitekta Josipa Vancaša 1902. godine. Zvonik na crkvi podignut je deset godina kasnije, 1912. godine.

Uoči Prvog svjetskog rata Stolac je u skladu s elementima stolačkog etničkog mozaika imao tri nacionalne banke, te tri nacionalna kulturno-umjetnička društva: hrvatski "Napredak", muslimanski "Gajret" i srpsko društvo "Prosvjeta".

Pravoslavna crkva sv. Vaznesenja Hristova, 1870. godina

Katolička crkva sv. Ilije Proroka, 1902. godina

Razdoblje između dva rata

Nakon Prvog svjetskog rata Stolac se našao unutar Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno kraljevine Jugoslavije, prvo u Zetskoj, zatim u Primorskoj banovini, da bi se 1939. našao unutar Banovine Hrvatske. S početkom Drugog svjetskog rata, Stolac je u sastavu Nezavisne Države Hrvatske

koja je između ostalog obuhvaćala i prostore BiH. Razvoj grada i sve građevinske djelatnosti do Drugog svjetskog rata uglavnom su bile vezane za gradnju individualnih stambenih

objekata u čemu su osobito prednjačili povratnici iz Amerike te bogati trgovci i zemljoposjednici. Zgrade podignute u gradu Stocu u ovom razdoblju uglavnom nose značajke secesije.

Vrijeme do posljednjeg rata

Godine nakon Drugog svjetskog rata obilježene su gospodarskim nazadovanjem grada Stoca zbog tereta naslijeđa iz ratne prošlosti i velikih gubitaka najvitalnijeg dijela stolačkog stanovništva. Razdoblje druge polovice 20. st., posebice sedamdesetih godina, obilježeno je gradnjom metaloprerađivačke tvornice "Metal". Tih godina izgrađena je zgrada osnovne škole, društveni dom, kino-dvorana te tekstilni industrijski pogoni "Inkos" i tvornica namještaja "Enterijeri".

Tvornički pogoni "željezare" "RMK-TGA Stolac" izgrađeni su sredinom osamdesetih godina 20. st. Tih godina sagrađeni su i most u središtu grada, robna kuća "Stočanka", hotel "Bregava" prema projektu arhitekta Zlatka Ugljena, Gradska

kavana, zgrada srednjoškolskog centra, športska dvorana, dječji vrtić i autobusni kolodvor. Važno je istaknuti da većina novosagrađenih spomenutih objekata poštuje staru tradiciju gradnje i graditeljski identitet grada.

Tijekom raspada Jugoslavije devedesetih godina 20. st. i prošlog rata 1991.-1995. godine stvorena je međunarodno priznata država Bosna i Hercegovina, unutar koje je jedno vrijeme postojala Hrvatska Republika Herceg-Bosna. Nakon

potpisivanja Daytonskog sporazuma 1995. Stolac, grad i veći dio nekadašnje stolačke općine, našli su se unutar Federacije BiH, uz Republiku Srpsku, jednog od entiteta države BiH.

Danas je Stolac mjesto gdje su životno utočište našli i trajno se nastanili brojni prognani Hrvati iz drugih dijelova BiH. Grad i općina Stolac danas se nalaze na samoj entitetskoj granici prema Republici Srpskoj što im značajno određuje gospodarsku i političku sudbinu.

MANIFESTACIJE

“Hercegovački plodovi Mediterana”

Dugogodišnja ideja o nastavku poticanja sadnje mediteranskih kultura započete 1840. godine u stolačkom kraju, ostvarila se 2008. godine kroz manifestaciju “Hercegovački plodovi Mediterana” na kojoj je bilo 40 izlagača iz Bosne i Hercegovine, te manji broj iz Hrvatske, a koju je posjetilo oko 2500 posjetitelja. Manifestacija je podržana od načelnika općine Stolac i šire društvene zajednice. Ocjenom relevantnih osoba i

institucija, kao i običnog puka, postignut je zapažen uspjeh. Zasađeno je na desetine hektara novih kultura smokve, šipka i masline, dok su potencijalni proizvođači i prerađivači kroz stručne radionice stekli znanja potrebna u oblasti proizvodnje mediteranskih i submediteranskih kultura.

Namjera organizatora sajma jest organizirana proizvodnja sadnica autohtonih sorti šipka smokve i masline, kao i izvozno

orijentiranih sorti. Zajedno s Federalnim Agromediteranskim zavodom Mostar nastoje uvesti najkvalitetnije sorte ovih kultura preko veleposlanstava mediteranskih zemalja u našoj državi.

Organizatori sajma nastoje stvoriti brend soka divljeg šipka, čije su se sadnice do sada proizvodile u skromnim količinama, a koji se u svijetu pokazao kao najbolji prirodni antioksidant i “čuvár” krvožilnog sustava.

Cilj manifestacije je pokretanje i povećanje proizvodnje šipka, smokve i masline i njihovih prerađevina, te promoviranje, educiranje i popularizacija sadnje ovih kultura. Isto tako jedan od motiva organizatora sajma jest predstavljanje Hercegovine u najboljem svjetlu sa Stocem, njezinim gradom muzejom.

Manifestacija “Slovo Gorčina”

Manifestacija “Slovo Gorčina”, koja se od 1971. godine održava svake godine u Stocu i na nekropoli stećaka Radimlja, od svoje prve zamisli, neposredno poslije smrti pjesnika Maka Dizdara, rođenog u Stocu, imala je jedan stalni cilj: afirmaciju sveukupne bosanskohercegovačke kulturne baštine, svega onoga, kako je to već na prvim susretima rečeno, što je čovjek stvorio na ovom tlu.

Još dok je bio živ Mak Dizdar, a on je posljednjih godina svoga života počesto

СЛОВО ГОРЧИНА

navraćao u Stolac, javljala se ideja da se u ovom gradu, u kojem ne prevladava samo kamen, nego i voda i zelenilo, održavaju susreti umjetnika na mnogim stolačkim otvorenim pozornicama. Na žalost,

Makova staza uspona od gnijezda do zvijezda završila je ljeta 1971. godine, a u njegovu čast i u čast njegove poezije te godine priređen je recital Makove poezije na Radimlji gdje se te ljetne večeri okupio

čitav Stolac. Makova zamisao realizirana je te 1971. godine kada je priređena prva manifestacija. Ime manifestacije dao je Jan Beran koji je, zajedno s članovima Izvršnog odbora

Slova Gorčina, kreirao mnoge sadržaje godinama. Plakat i naslovnu stranicu biltena, tu prepoznatljivu ruku s Radimlje, uza stiliziranu bosančicu kreirao je veliki prijatelj Stoca Juraj Najdhart.

Od 1973. godine manifestaciju “Slovo Gorčina” pratila je i publikacija s tim imenom, koja je svojim sadržajima nadopunjavala i obogaćivala manifestaciju.

“Stolačko kulturno proljeće” Matice hrvatske u Stocu

Matica hrvatska Stolac utemeljena je 1971. godine u Stocu u ozračju Hrvatskog proljeća. Njezin je rad obnovljen 1999. godine.

Kulturno blago stolačkoga kraja očuvano je i pod zemljom i na zemlji. Skriveno je i u muzejima, u knjižnicama, po arhivima. Najotpornije je ono u stećcima, u zidinama i mozaicima.

I veliki gradovi i narodi bili bi ponosni na ovoliku starinu i vrijednost kakva postoji u Stocu. Svake godine u svibnju Matica hrvatska Stolac osjeća, ne samo kao svoje pravo nego i kao svoju dužnu obvezu, otkriti kulturno blago stolačkoga kraja, proučavati, čuvati i drugima na odgovarajući način predstaviti.

Matica hrvatska Stolac odlučila je od kulturnoga cvijeta do kulturnoga cvijeta naše povijesti, umjetnosti, književnosti, arheologije, religije sabirati nektar ili slador za kulturnu košnicu svoga prosvjetnog identiteta na najboljim tradicijama onih koji su znali njegovati i prenositi blago isklesano u kamenu, uneseno u mozaiku, zapisano u arhivu, ugrađeno u građevinu.

Matica hrvatska Stolac zahvalna je svi-

ma onima koji su se prije nje trudili, kopali, znojili, žegu dana podnosili i zato želi odgovorno preuzeti obvezu to blago prenositi budućim naraštajima u okviru manifestacija “Stolačkoga kulturnog proljeća” i među koricama kulturnog istomenoga godišnjaka.

Stolac info - važniji telefonski brojevi

Općina Stolac	853 101
Ured načelnika	
Pomoćnik načelnika za opću upravu	819 018
Referent za poduzetništvo i turizam	819 032
Pomoćnik načelnika za graditeljstvo	819 019
Pomoćnik načelnika za imovinsko-pravne poslove	819 024
Financije	819 027
JP komunalno	853 423
Elektro-Stolac	853 403/533
Vatrogasno društvo Stolac	853 212
Civilna zaštita	854 666
Pošta	853 300
Policija	853 324/323
Autobusni kolodvor	063 350 541
Croatia osiguranje	853 392
Auto-servis Bošković	854 017
Auto-servis “El-Go”	853 710
Euro-Herc	853 882
JP za razvoj turizma i zaštite kulturno-povijesnih i prirodnih naslijeđa “Radimlja” Stolac	853 110

Specijalističke Ordinacije

Ginekološka ordinacija dr. Hasan Redžić	854 231
Optika “Zagrad-Lens”	062 241 625

Ljekarne

Ljekarna “Pharmacom”	854 332
----------------------	---------

Restorani

Motel "Villa Ragusa"	853 700
Restoran "Sampjero"	853 495
Restoran "Behar"	854 012
Restoran "Školski"	853 202
Picerija "Krypton"	853 961

Vjerske Ustanove

Župni ured Stolac	853 005
Islamska zajednica Stolac	854 580
Pravoslavna parohija Stolac	065 721 093

Institucije Kulture

Galerija "Branko Šotra"	
Čitaonica i knjižnica	853 404

Zdravstvene Ustanove

Dom zdravlja Stolac	853 444
Ambulanta Crnići	862 239

Stomatološka Ordinacija

Stomatološka ordinacija "Nino"	853 045
Stomatološka ordinacija "Dizdar"	061 741 962

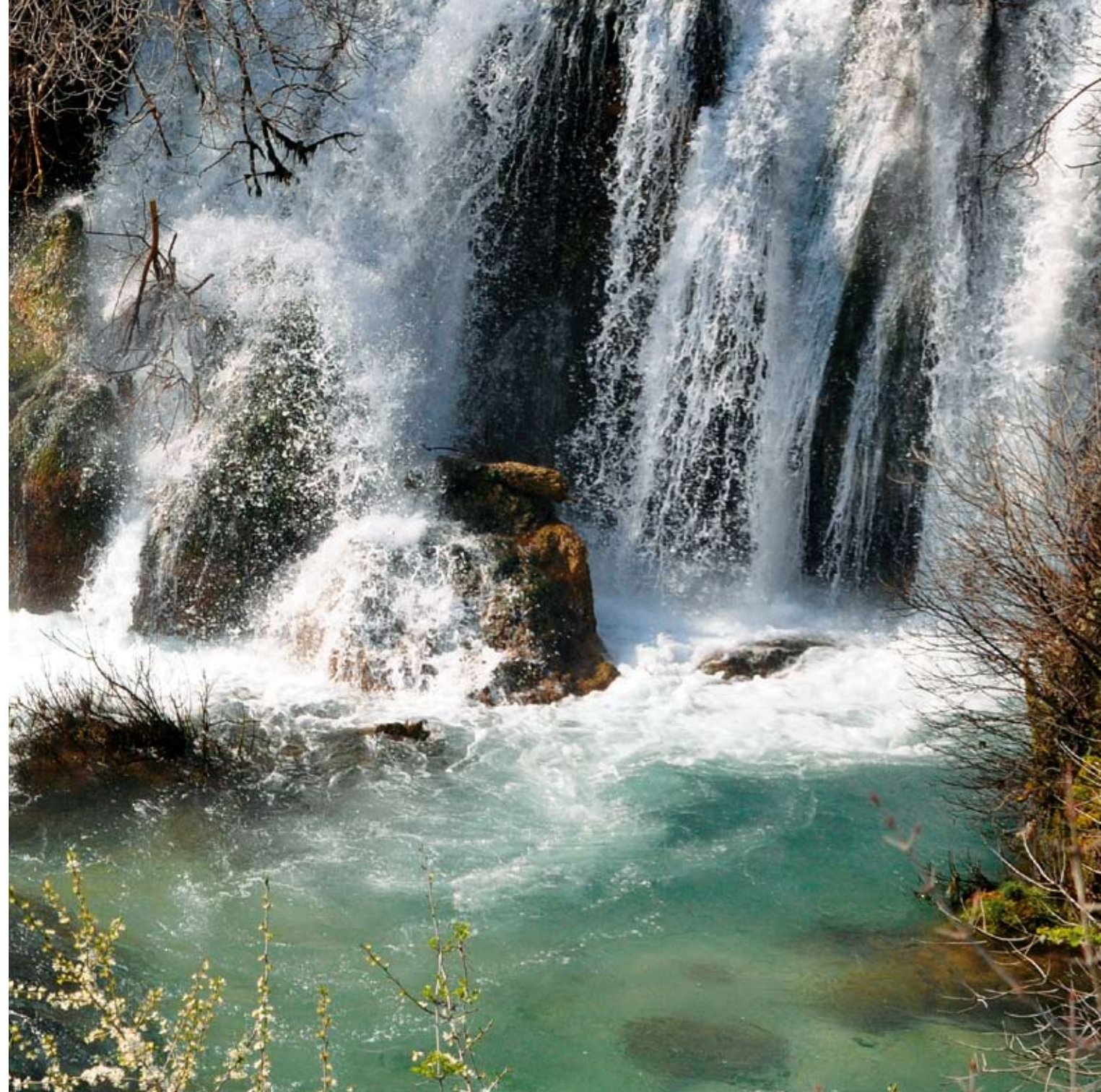
Kafići/Slastičarnice

Amigos	853 142
Čaršija	061 308 557
Rafaelo	063 313 076
Kasato	063 818 042
70 Corona	063 637 417

Nota	063 159 514
Loko-Bar	063 361 377
Cafe slastičarna S	854 667
Monako	063 350 441
Imperijal	063 350 410

Nevladine Organizacije

ŠRD "Bregava"	063 361 148
Orhideja	854 647
Lovačko društvo "Kamenjarka"	862 427
Eko-tur Stolac	061 480 971
Turistička udruga "Stari Grad"	062 607 826

STOLAC, KULTURNO-POVIJESNI VODIČ – nakladnik: Udruga građana “Partnerska grupa” Stolac – za nakladnika: Danijel Babić – urednik: Željko Raguž – dizajn: SMART, Raguž & Barbarić d.o.o., Mostar – fotografija: Marko Raguž i arhiv nakladnika – lektorica: Martina Arapović, korektorica: Manuela Bojo – tisak: Raster d.o.o. Mostar – svibanj/ maj 2012.